

RECENZÍÓ

HORVÁTH ALÍZ

Masaoka Shiki világa: Re/view – Inter/view

Robert Tuck: *Idly Scribbling Rhymers: Poetry, Print, and Community in Nineteenth-Century Japan*. Columbia University Press, 2018
Masaoka Siki: *120 haiku* (Czifra Adrienn ford.) Napkút Kiadó, 2020

Az olyan kiemelt jelentőségűnek számító japán irodalmi műfajok, mint a haiku és a *waka*, valamint a klasszikus kínai formát tükröző *kanshi* korai és modern verziójának tudományos vizsgálata és fordítása széles körben megjelenik a létező szakirodalomban, különösen japán és angolszász területeken, többek között Michael Bourdaghs, Tomi Suzuki, Haruo Shirane, illetve Shinada Yoshikazu elemzéseiben. E műfajok modern, főleg Meiji-kori (1868–1912) változatai mindazonáltal igen komplex mögöttes tartalommal rendelkeznek, amelyek rávilágítanak az alkotói tevékenység társadalompolitikai szerepére, bizonyos mértékig túlmutatva az irodalom szoros értelemben vett kontextusán. A Meiji-időszak ezen összetett, átmenetekben gazdag árnyalataira reflektál a közelmúltban megjelent több vonatkozó publikáció, mint Robert Tuck *Idly Scribbling Rhymers: Poetry, Print, and Community in Nineteenth-Century Japan* című monográfiája, illetve Czifra Adrienn Masaoka Shiki 120 haikuját felölelő legújabb fordításkötete. Bár a két mű eltérő szempontból közelíti meg a témát, közös pontként mindkettő Masaoka Shikit (1867–1902) helyezi a középpontba, akinek alakján keresztül előtérbe kerül az inkluzivitás és az exkluzivitás kettőssége. Továbbá a két kötetet párhuzamba állítva megállapítható, hogy bár egymástól függetlenül készültek, az eltérő tematikai lefedettség éppen kiegészíti egymást, azt bemutatva az olvasónak, ami a másik műből kimarad. Éppen ezért a továbbiakban a két művet közösen tárgyalom, mégpedig összefonva Tuck művének elemzését egy Czifra Adrienn-nel, Shiki magyar fordítójával készült interjúval.¹

¹ Az interjú 2020. október 22-én készült az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A könnyebb érthetőség kedvéért az interjú szövegét helyenként módosítottam.

Átalakulás

Tuck művének középpontjában a premodern Japánban már kiépült hagyományokkal rendelkező műfajok, a *kanshi*, a haiku, valamint a *waka* Meiji-kori átfarmálódása áll, különös tekintettel az ezt övező ideológiai viták folyamatszerű bemutatására. Összekötő kapocsként Tuck a fiatalon elhunyt, de különösen sokoldalú és irodalmi szempontból termékeny költő, Masaoka Shiki munkásságát használja, akinek életműve a fent említett műfajokat felölelően, de azokon túl is haladva teljesedett ki. Ahogy Czifra Adrienn is említi, Shiki

nyugati versekkel, novellákkal is próbálkozott, újságot szerkesztett és úti-naplója is volt, sőt egy modern *nō*-darabot is írt. Ezt azért tartják jelentősnek, mert ez volt az első Meiji-kori *nō*-darab, amely modern környezetbe lett helyezve. A novellái kevésbé voltak sikeresek, egy, a karrierje elején kapott kritika miatt döntött úgy, hogy inkább versekkel fog foglalkozni.

A maga módján tehát mindkét kiadvány Shiki a japán irodalom modernizációjában betöltött szerepét mutatja be, hangsúlyozva a költő markánsan kritikus hozzáállását az őt körülvevő társadalompolitikai jelenségekhez, különösen az irodalom vonatkozásában. Czifra fordításkötete, amely a magyar mellett a versek eredeti japán nyelvű verzióját és latin betűs átírását is tartalmazza, hiánypótló ebből a szempontból, és célja, hogy ráirányítsa a haiku íránt különösen fogékony magyar közönség figyelmét e műfaj modern megnyilvánulására. A különféle témákban íródott haikukon keresztül a mű Shiki költészetének legkiemeltebb aspektusát mutatja be. A fordító ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy

Magyarországon főleg Matsuo Bashō, Yosa Buson, Kobayashi Issa, tehát az Edo-kor jelenik meg, illetve ez van inkább kidolgozva. De a modern, XIX. század végén, XX. század elején készült haikuk esetében észleltem egy hiányt, az ekkor íródott versekkel még kevésbé foglalkoztak. Azt gondolom, ha már ismerjük a hagyományos haikut, akkor érdemes felfedezni az utána következő korszakot, ami legalább annyira jelentős, mint az Edo-kori, hiszen ekkor vált modernné a műfaj.

A tematikai szempontból sokszínű és évszakok szerint csoportosított gyűjtemény elsősorban Shiki úgynevezett *shasei* stílusban alkotott műveire koncentráll, amelyeket a fordító a költő haikui esetében a leglényegesebbnek tekint. Czifra a *shasei* értelmezése kapcsán kiemeli, hogy

Shiki azt vallotta, hogy arról kell írni, amit látunk, ami körülöttünk van, az egyszerű hétköznapi dolgokról. Az Edo-korban [a költők] gyakran a fantáziájukra támaszkodtak, de Shiki ezt elvetette. A nyelvezet, a hangulat és bizonyos szabályok is változtak, előtérbe kerültek a modern élet kifejezései. [...] Shiki elsősorban Bashōval és Busonnal foglalkozott. Az ő korában Bashō idol volt, mindenki őt utánozta, de Shiki kritikusan közelítette meg. Mindazonáltal el is ismerte a tehetségét, sok művet írt vele kapcsolatban. Például a híres békás haikuját külön kiemelte, mert szerinte a *shasei* jó példáját jelentette, mivel [Bashō] pontosan azt írta le, amit látott, nem kell semmit hozzátenni. Ezen kívül Shiki Busonnal foglalkozott kiemelten, akit inkább a festményeiről ismertek kezdetben, nem annyira a haikuiról. Shiki viszont közel tíz évig foglalkozott a haikuk áttekintésével és rendszerezésével, amit ugyan nem igazán tartott élvezetes tevékenységnek, de ennek révén ismerkedett meg Busonnal. Busont még inkább becsülte, mint Bashō-t, mert az ő verseiben érezte leginkább a *shasei* stílus előzményeit, ezért gyakran írt is róla. Busont ezáltal ismerték meg az emberek, és így lett az egyik legnagyobb haikuköltő – Shiki közbenjárásával.

Strukturális és tematikai szempontból Tuck elemzése éppen ellenkezője Czifra fordításkötetének, mivel a szerző – kissé szokatlan megközelítéssel élve – a Shikivel összefüggésben leggyakrabban említett *shasei* stílust kihagyva az egyéb irodalmi tevékenységére koncentrált. Az *Idly Scribbling Rhymers*, amelynek címe Shiki nyíltan kritikus hangnemére utal, ez esetben egy *kanshi* költő értékelése kapcsán, bár szintén Shiki alakjával foglalkozik, mégis inkább a kortárs irodalomtörténeti és társadalmi folyamatok szélesebb kontextusába helyezve vizsgálja a költő szerepét. Ezt tükrözi a könyv szerkezete is, amely két-két fejezetet szentel a *kanshi*, illetve a haiku műfajának, kiegészítve egy ötödik résszel a *waka*-val kapcsolatos vitákról. Tuck meggyőzően mutatja be e műfajok modern átformálódását: a „szöveges infrastruktúra” (*textual infrastructure*) fogalmán keresztül például mélyrehatóan vizsgálja annak folyamatát, hogy hogyan válhatott a Meiji-időszakban valaki *kanshi* költővé, illetve hogy a széles körben alkalmazott „lexikonmegközelítés” révén hogyan használták ezt a műfajt a hivatali karrier elősegítésére. Ezt követően megismerhetjük az „illatos stílusú” *kanshi* átformálódását különös tekintettel az ebben a műfajban gyakran megjelenő vágy fogalmának átértelmezésére, amelyben a budoárhangulat áttolódik a politika és a szolgálat kontextusára a „költői férfiaság” erőteljesebb hangsúlyozása érdekében.

Tuck művében következetesen végighúzódik az átalakulás fogalma, amelyet a harmadik és negyedik fejezetben tárgyalt haiku esetében a topikos haiku

(*topical haiku, jiji haiku*), valamint a haiku közösségi műfajjá válásán keresztül ismerhetünk meg. Ez a rész, különösen a politikai és társadalmi ügyekre reflektáló topikos haiku megjelenése képezi a kötet egyik legerősebb és eredetibb szekcióját. Ezen belül a szakirodalom által eddig meglehetősen elhanyagolt „politikai haikukat” érdemes kiemelni, amelyek címe valamilyen konkrét kortárs eseményre utal, tartalmát viszont a haikuk esetében megszokott természeti képekbe rejti. Ez az esettanulmány kiváló példát képez Tuck számára, hogy erősítse a könyv átfogó motívumát az irodalom és a társadalompolitika kapcsolatáról. Végül a *waka* modern megnyilvánulási formájáról szóló fejezet, amelyben visszatér a „maszkulin” és „feminin” stílus szimbolikus természetének konfliktusa, kerek lezárást biztosít a klasszikus műfajok átformálódásának, sőt átmentésének irodalomtörténeti és bizonyos szempontból eszmetörténeti vizsgálatához.

Közösség

A létező szakirodalomban kiemelt hangsúlyt kap a nacionalizmus motívuma Shiki költészetének vizsgálatában. Cifra ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy

a japán–kínai háború [1894–1895] idején [Shiki] kiment tudósítónak a környezete fenntartásai ellenére. A tanítványa, [Kawahigashi] Hekigotó szerint azért utazott el, hogy ihletet, új energiákat kapjon, hogy még többet tudjon alkotni. [...] Ott is írt haikukat, egy megjelent a könyvben is, bár [évszámok és hozzáadott megjegyzések nélkül] az olvasó számára nem feltétlenül egyértelmű, hogy mik voltak a körülmények, hogy miért, mikor, milyen életszakaszban írta ezeket a műveket, mik történtek vele akkoriban.

Tuck a könyvében ezzel szemben a nacionalizmust szélesebb értelemben tárgyalja olyan szerepben, amelyben egyszerre látható egyfajta közösségformáló erőként, de egyszerre éles viták alapjaként is. A szerző a „nemzeti költészeti közösség” (*national-poetic community*) kifejezés visszatérő motívumként való alkalmazása és többrétegű vizsgálata révén igyekszik árnyalni Benedict Anderson sokat elemzett „elképzelt közösségekről” (*imagined community*) szóló koncepcióját, rávilágítva e közösségek ingatag (és adott esetben kizárólagos) természetére.

Ez az instabil atmoszféra bontakozik ki végig Tuck elemzésében, amelynek révén meggyőzően kapcsolja össze az inkluzivitás és exkluzivitás kettős és párhuzamos megjelenését a „nemzeti költészeti közösség” formálódásának kon-

textusában. Mindezt a Meiji-kor irodalmi vitáin belül arra az egyszerűnek tűnő, de átható kérdésre vezeti vissza, hogy kinek kellene írni, és kinek nem, tehát ki tartozhat az alkotó közösségbe, és ki nem. Tuck nem próbálja meg leegyszerűsíteni, sem egyértelműen feloldani ezeket a vitákat, hanem a Shiki korában jellemző, heterogén irodalmi körök szempontjait és az alkotási folyamat realitásait tárja az olvasók elé a nemek nacionalizmussal és költészettel való összekapcsolásának problematikájától kezdve a professzionálisan képzett vs. lelkes amatőrök megközelítés ellentétpárjáig. Széles értelemben pedig visszavezeti ezeket a vitákat arra az alapvető törekvésre, hogy a korábban létező irodalmi műfajokat valamilyen formában értékeljék, és átmentsék a modern kor számára, ezáltal újragondolva az irodalom fogalmának jelentését és (újra)értelmezését.

Tuck műve nyomán tehát egy szövevényes irodalmi hálózat bontakozik ki, amelyben az egymástól több szempontból eltérő elveket valló csoportosulások párhuzamos létezése révén felmerülhet a kérdés, hogy nem lenne-e megfelelőbb a szerző részéről a „közösségek” kifejezés használata, amely közelebb áll az általa hangsúlyozni kívánt pluralitás jelenségéhez, mint a „közösség” szó. Utóbbi ugyanis egy szempont érvényesülésére utal, míg Tuck könyvének erőssége éppen a több szempontú megközelítésben rejlik.

Shiki

Mindkét itt tárgyalt kiadvány központi figurája Shiki, ám a két könyv némileg eltérő módon mutatja be a költő alakját. Czifra fordításkötete esetében mindez összekapcsolódik a fent említett inkluzív-exkluzív fogalom pár kettősségével. Czifra ugyanis Shiki költészetén belül kifejezetten a haikukra koncentrál, de a szándékosan különféle témákat felvonultató gyűjteményen keresztül igyekszik átfogó benyomásokat, sokszínű hangulatokat és többretegű aspektusokat bemutatni a költő munkásságából, ezáltal reflektálva Shiki többarcú profiljára. Ezt továbbá kiegészíti a versek és a kapcsolódó illusztrációk – köztük Zopcsák Ferenc kalligráfiáinak – harmonikus szinergiája, utalva Shiki kísérleteire a festészet terén is. A fordító ezt a következőképpen jellemzi:

Szerettem volna a Shiki által alkalmazott *shasei* stílust a festményein keresztül is bemutatni az olvasóknak. Próbáltam a verseket téma és hangulat szerint sorba rendezni és a tördelést is figyelembe véve képeket társítani hozzájuk. Képeit tekintve Shiki nem volt professzionális, bár gyermekkor óta készített festményeket, és az európai festészetet is megkedvelte, bár a japán stílus közelebb állt hozzá. Betegen, ágyban fekvé festett igazán sokat, azzal foglalta el magát, azt festette le, amit

látott. Amikor jártam a házában, amelyet újjáépítettek, kinéztem az ablakon, és pont ugyanazt láttam, mint amit ő is lefestett. Ezt az élményt is szerettem volna átadni az olvasóknak, ezért ez is bekerült a kötetbe.

A költő sokoldalúságát érzékenyen kiemelő fordításkötet mellett Tuck esetében érdekes módon éppen Shiki tekinthető a legérzékenyebb pontnak. Bár a szerző a bevezetőben egyértelműen Shiki figuráját jelöli meg elemzése központi témájaként, a későbbi fejezeteket olvasva a költő alakja mégis az ellentmondásosnak ható „decentralizált fókusz” formájában jelenik meg. Pontosabban fogalmazva bár egyes részek valóban Shiki köré épülnek, a könyv számos fejezetében viszont erősen háttérbe szorul, és egyfajta „lappangó” figurává válik, és ha fel is bukkan, a szerző nem mindig építi fel kellőképpen és egyértelműen, hogy miért Shiki révén a legalkalmasabb megvizsgálni egy-egy (egyébként fontos) kérdéskört. Mindez viszont éppen a Tuck által felvonultatott, sokszereplős milió komplexitását erősíti, amelyben az, hogy Shiki esetenként mellékszerepbe kerül, inkább mutat valós képet a korabeli helyzetről. E sokrétűség még erősebb hangsúlyozása lehet, hogy éppen elősegítette volna Shiki szerepének gördülékenyebb kezelését a könyv kontextusában.

Összességében viszont mindkét kötet egyértelműen hozzáadott értéket képvisel a Meiji-kori japán irodalom formálódásának megismeréséhez és tanulmányozásához, és tanulságos lehet a modern haiku és a nacionalizmus irodalomban való megnyilvánulása iránt érdeklődők számára.